

С. Опанасенко

## ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕРІТОКРАТІЇ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ДОСЛІДНИЦЬКИХ ПІДХОДІВ

Здійснено теоретико-методологічний аналіз сутності мерітократії у контексті світової гуманітарної науки. Систематизовано основні дослідницькі підходи до її ідентифікації, враховуючи її позитивні та негативні аспекти розгляду, розкрито її методологічну безальтернативність. Доведено, що лише оптимально облаштована мерітократична система, яка закладає принципи елітаризму та елітарності у сфері публічного управління, здатна забезпечити поступальний розвиток сучасної держави. Наведено методологічну й концептуальну артикуляцію принципів мерітократії та їх запровадження у практику публічного управління. Охарактеризовано генезу категорійного становлення мерітократії та її інституційне забезпечення в історії розвитку світової державно-управлінської науки.

**Ключові слова:** мерітократія, мерітократичні принципи, мерітократична система, елітаризм, елітарність, публічне управління, освіта, освіченість, суспільний порядок, нові професії, професійне зростання, соціальний капітал, конкурентність держав, новий порядок, демократизація, модернізація, соціальна мобільність, інтелект.

У межах вітчизняної гуманітарної науки найменш розробленими є питання мерітократії, обґрунтування мерітократичних засад та принципів у формуванні та функціонуванні інституційних структур системи державного управління. Все це увиразнює теоретичну й практичну доцільність детального концептуального аналізу сутності поняття мерітократія, ідентифікації його змісту в межах різних дослідницьких традицій та підходів, з'ясування методологічних суперечностей між ними щодо структури даного об'єкту.

Зародження концепції мерітократії відбулося ще в Стародавньому світі, зокрема в межах конфуціанських учень де артикулювалась проблема вибраності, освіченості, володіння певними чеснотами, які мають слугувати умовою успішності людини та її просування по соціальних горизонталях. Мерітократична ідея Конфуція передбачає що управління має здійснюватися "поважною людиною, яка вважає своїм обов'язком творити добро для людей, і яка користується довірою та повагою людей".

Особливої артикуляції методологія визначення та доцільності самої концептуалізації набуває у середині ХХ ст. Це обумовлено передусім тим, що більшість вчених через сам термін "мерітократія" намагались показати становлення нової системи "суспільного порядку", який характеризує крайню форму демократії, яка забезпечує людям рівні можливості у кар'єрному просуванні по адміністративній вертикалі винятково на засадах таланту та вибраних здібностей.

У межах ідентифікації сутності поняття мерітократія на особливу увагу заслуговує концепція М. Фуко, який розглядає її через призму інтелектуальних здібностей, якими повинні володіти люди, аби досягати певних соціальних визнань та можливостей для просування по інституційній вертикалі. Структурною умовою реалізації інтелектуальних здібностей є відповідні комунікативні прийоми, якими володіють вибрані в

інтелектуальному відношенні люди. До таких прийомів вчений зараховує архів під яким він розуміє “загальну систему формування та перетворення висловлювань, що є законом для всього того, що може бути сказане, це своєрідна система, яка управляє появою висловлювань, завдяки чому вислів набуває статусу одичної події” [1]. Такий контекст використання поняття “архів” вказує на його структурну важливість при формуванні відповідної мерітократичної системи, якою має володіти інтелегент та освічена людини. Саме “архів” визначає “систему висловлювань “висловлювання-події” в його матеріальному втіленні, він є системою функціонування “висловлювань-речей” і визначає тип їх актуальності, він встановлює особливий рівень між мовою та тим, що пасивно накопичують вимовлені слова” [2]. На думку вченого, людина яка володіє вибраними й особливо відмінними інтелектуальними характеристиками, має найбільший “архів”, який допомагає їй просуватись по мерітократичній лінійці. На основі такого архіву формується множинність різнобічних точок зору, які впливають на побудову держави та функціонування окремих її інститутів, формуючи відповідний дискусійний простір для системи публічного управління. Відтак “воля до знання” є визначальною атрибутивною умовою у концепції М. Фуко до утвердження принципу мерітократії як умови “нормального” функціонування сучасної держави і на основі якого має бути базуватись результативність її інститутів, що у такий спосіб буде слугувати “нормалізації суспільства”.

Метою статті є здійснити теоретико-методологічний аналіз сутності мерітократії у контексті світової гуманітарної науки. Досягнення цієї мети обумовлює вирішення відповідних завдань, а саме: систематизувати основні дослідницькі підходи до її ідентифікації, враховуючи її позитивні, а також і негативні аспекти розгляду, з’ясувати її методологічну безальтернативність, довести, що лише оптимально облаштована мерітократична система, яка закладає принципи елітаризму та елітарності у сфері публічного управління здатна забезпечити поступальний розвиток сучасної держави, провести методологічну й концептуальну артикуляцію принципів мерітократії та їх запровадження у практику публічного управління, охарактеризувати генезу категорійного становлення мерітократії та її інституційне забезпечення в історії розвитку світової державно-управлінської науки.

Особливу методологічну цінність у межах цього дослідження становить концепція П. Сандерса, який розглядає мерітократії у контексті забезпечення рівних можливостей для участі громадян у процесах формування та реалізації державного управління. З іншого боку, вчений відразу ж порушує питання, про те, що мерітократія приводить до надмірної стратифікації суспільства, а це позбавляє його можливості для реалізації умов рівності громадян у відповідних соціально-політичних процесах. Це обґрунтовано тим, що “мерітократія визначає можливості залежно від талантів та якості людини, тоді коли принцип рівності базується на рівності можливостей людей незалежно від їх здібностей і талантів” [3].

Особливу методологічну цінність в межах аналізу поняття мерітократія містить також концепція Ф. Барріадо, яка трактується як “принцип управління, відповідно до якого керівні посади у державі повинні обіймають найбільш здібні люди, незалежно від їх соціального походження та фінансового статусу” [4]. З огляду на це, цей термін вчений використовує у двох значеннях: 1) характеристика системи, в межах якої керівники призначаються з кількості спеціально “винайдених” талантів (така система є альтернативою для аристократії та демократії); 2) простір для створення передумов для

реалізації “об’єктивно обдарованих та трудолюбивих людей” аби вони у майбутньому здобули максимальні можливості для того аби обійняти високе суспільне становище в умовах вільної конкуренції.

Особливої уваги в контексті аналізу сутності поняття “мерітократія” також заслуговує концепція “можливостей та шансів”, розроблена американським вченим Дж. Голдторпом. Він виходить із того, що відособлено таланти та розум не зможуть визначати соціальне становище людини у сучасному світі, саме тому аби людина була спроможною проходити через соціальну мобільність держава має надати їй “шанс продемонструвати свої можливості”. Враховуючи це, запропонований вченим варіант мерітократії вимагає чіткої побудови її принципів в соціальну структуру сучасного суспільства. Однак при цьому вчений вказав на певні застереження, якщо принципи мерітократії будуть не правильно застосовані при організації сучасних суспільств. Це безпосередньо обумовлено тим, що “не торкається інших важливих структурних компонентів, таких як матеріальне становище, статус, отриманий при народженні, удачу, соціальні шанси опинитись в потрібний час у потрібному місці без яких функціонування суспільства неможливо” [5]. Водночас вчений наголошує на тому, що мерітократія, забезпечуючи соціальну мобільність суспільства, деконструкцію певних інституційних структур, не гарантує громадянам певної рівня соціальної захищеності, а відтак і органічного задоволення своїм соціальним становищем. Це, на його думку, обумовлено тим, що в межах кожного суспільства є ті, хто досягає надзвичайного успіху і відчуття максимальної вигоди і при цьому завжди є ті, хто не в змозі повторити подібний успіх, що, відповідно, загрожує “соціальною кризою та фрагментацією”, які традиційно стримують соціальну динаміку.

Особливої уваги в межах цього дослідження також заслуговує розуміння мерітократії запропоноване М. Рьюзом, який вбачає в ній одну із умов перетворення соціальних інститутів, яке відбувається завдяки “самоперетворенню особистості” у процесі навчання і відповідне просування по соціальній ієрархії. Відтак, на думку вченого, мерітократія завжди передбачає особистісний розвиток, а він своєю чергою завжди має репресивне спрямування стосовно наявного її життєвого стану. Тобто репресивність саме і проявляється через зміну людиною своєї усталеної індивідуально-типологічної системи, “коли вона докладає зусиль до себе і формує власну свідомість, волю тощо, вона багато що перетворює і нищить у собі. Все те, що зв’язує і обмежує людські можливості, завдяки чому усуваються перешкоди до більш продуктивного, вільного і зрештою щасливого, людського повноцінного життя”. Тобто йдеться про те, що нав’язування певних нормативних стандартів, за якими має жити суспільство, досить часто призводить до “репресування людської самобутності”. Аби позбутись певного негативного відблиску у мерітократії як наслідку репресування людської самобутності вона завжди має базуватись на дотриманні “раціонально встановлених цілей і відповідно до цього спрямовувати гностичну волю людей” [6].

Важливим методологічним підходом до аналізу саме такого зрізу мерітократії є підхід запропонований Н. Денгардтом, у межах якого ним показано, що мерітократія є відображенням певної “дисциплінарної матриці освіти”, в межах якої людина здобуває певні знання не для власного індивідуального задоволення та особистісного розвитку, а передусім для суспільства та забезпечення належного функціонування його інститутів. Такий контекст абсолютною мірою вилучає “сміслові горизонти” необхідності освіченості людини заради її власних духовних запитів, а передусім заради розвитку

суспільства та результативності виконання певних соціальних ролей. Імпліцитно це розмиває індивідуальний та соціальний вимір знанневої реалізації як умови досягнення вищого соціального статусу у суспільстві та відповідної індикативної реалізації у сфері публічного управління. Таким чином йдеться про те, що мерітократія як умова соціальної мобільності “підпорядковує життя людини, її мислення та цілі усталеним знанневим зразкам, які реактуалізують можливості для людини щодо самореалізації в системі суспільних відносин, й на цій основі відкриває можливості для побудови нового соціального конструкту, який дозволяє їй вільно просуватись по соціальній ієрархії” [7]. Завдяки цьому, на думку вченого, у людини утворюється досвід мерітократичної практики, яка засвідчує “реактуалізацію” уставлених освітніх зразків, які відкривають перед людиною нові можливості для соціальної реалізації, а відтак і для динамічного розвитку суспільства. Це свідчить про те, що людина через мерітократію здобуває новий індивідуальний та соціальний шанс вплинути на нову соціальну реальність та деконструювати форми самореалізації людини відповідно до потреб соціальної практики та побудови нового типу держави. Будучи органічно імплементованою у мерітократичний простір, людина здобуває і нову можливість для продукування нових освітніх цінностей та детермінант, які мають закладати передумови для побудови нового конструкту держави, який відповідає сучасним вимогам суспільного розвитку.

Особливої уваги в межах цього дослідження також заслуговує концепція М. Гоше, в межах якої він вказав на мерітократію як форму відтворення певних соціокультурних зразків, за якими функціонує сучасне суспільство. При цьому він враховує те, що прихід мерітократів у всі сфери суспільного життя призводить до створення нового індивіда, який усвідомлює об’єктивну потребу інтелектуального й елітарного управління, які мають бути покладені в основу побудови новітньої конструкції сучасної держави. Тобто вчений розгортає думку про те, що мерітократія у сучасному варіанті формує “дух потреби освітніх практик, які мають забезпечити формування новітньої освітньої системи, яка має стати своєрідним інтелектуальним тренажером на шляху до досягнення новітніх соціальних цілей, які мають слугувати можливості повноцінної самореалізації людини” [8]. Зважаючи на це, на думку вченого, нездатність сучасної освітньої системи працювати на реалізацію мерітократичних принципів суспільного розвитку об’єктивно породжує передумови для кризи освіти. Аби стримати передумови кризи у цій сфері, освіта має перетворитись на інструмент репродукування соціальної системи умовою просування по якій є лише вибрані інтелектуальні здібності і талант людини. У такий спосіб, враховуючи концепцію М. Гоше, мерітократія постає у формі інструменту подолання у людини “атрофії здібностей самодіяльності й самовідтворення, її креативних і вітальних можливостей у широкому сенсі, що тим самим виводить людину за межі антропологічної катастрофи відкриваючи перед нею нові можливості для екзистенційної реалізації”. У контексті аналізу цього аспекту мерітократії вчений йде далі, відзначаючи, що основним її структурним спрямуванням є протистояння супротиву деструктивних соціальних дій, оскільки мерітократична кастовість, яка ототожнюється ним з освіченістю і яка завжди супроводжується соціальним конформізмом, здатна перебудувати людей і соціальну систему загалом відповідно до потреби умов її розвитку та функціонування.

Методологічно ціннісною також є концепція розуміння мерітократії запропонована П. Брунетом, який під нею розумів “змістовний, інтелектуально та культурно обґрунтований горизонт самовизначення та цілеспрямованої системної роботи людей у сфері управлінської практики, який є основою умовою їх просування по

соціальної ієрархії” [9]. Отже, до мерітократів він зараховує людей, які, володіючи вибраними інтелектуальними здібностями, опанували “системний освітній проєкт”, який має загальносуспільну значущість для суспільного розвитку, що тим самим дозволяє їм виконувати роль своєрідного “смыслового горизонту” для створення нових ідей, моделей, практик розвитку світу. Доцільно відзначити, що для вченого наявність такого “смыслового горизонту”, яким володіє людина в межах певної управлінської практики, є функціональним ресурсом для вільного й відкритого просування по структурі соціальної ієрархії, а відтак перелаштування такої структури відповідно до потреб суспільства і функціональних потреб відповідної інституційної структури.

Значний методологічний інтерес у межах аналізу цього аспекту становить концепція “третьої хвилі” Е. Тоффлера, який під мерітократією розуміє структурну умову інституційних змін у функціонування суспільства. На думку вченого, “третьа хвиля” саме і символізує владу мерітократії, яка і забезпечує побудову “сучасного суспільства – суспільства інформації, в якому саме володіння інформацією є важливим і престижним індикатором розвитку держави” [10]. Таким чином, мерітократія розглядається як умова забезпечення рівних можливостей для людей наділених знанням талантом.

Початок ХХІ ст. засвідчив новий методологічний поворот у дослідженні мерітократії, зокрема в межах певних дослідницьких напрямків лібералізму він ознаменував собою так звану “третью стадію демократії”, яка завдяки приходу до влади найбільш гідних із високим рівнем IQ й таланту покликана здолати надмірну бюрократію і корупцію. Завдяки цьому у більшості національних систем публічного управління мерітократія із форми соціальної організації суспільства перетворюється на політичний інструмент влади, який покликаний забезпечити стабільний розвиток держав. З огляду на це, на думку З. Бжезинського головний принцип мерітократії полягає в тому, щоб “забезпечити всіх людей рівними можливостями, щоб згодом вони могли боротися за владу на різних рівнях в умовах вільної конкуренції” [11]. У такий спосіб мерітократія розглядається вченим як форма природного та об’єктивного відбору, завдяки якому до влади мають прийти найбільш гідні люди, основним призначенням яких і має бути забезпечення демократизації та модернізації системи публічного управління.

Питання, яке поставив З. Бжезинський у контексті визначення сутності мерітократії, набуває особливої методологічної доцільності для більшості дослідницьких підходів, спрямованих на з’ясування детермінованої залежності між мерітократією та модернізацією системи державного управління. З цього приводу Ч. Браун, “підхопивши” саме такий контекст розгляду, відзначає, що “сьогодні мерітократія є однією з найважливіших посилів для успішної модернізації суспільства та держави, завдяки і чому її називають “вимірювальною лінійкою” демократії та розвитку сучасних суспільств”. У підтвердження цього вчений доводить, що “сучасна держава та сучасне суспільство вже не можуть існувати в рамках віджилих себе патерналістських та сімейно-кланових систем розподілу благ і кар’єрного росту, які ведуть до деградації та наростання протиріч у суспільстві, а тому для проведення ефективної модернізації потрібні особисті якості, ініціативність, високий професіоналізм та освіченість, широкий світогляд, які зможуть розвиватися тільки при мотиваційному кліматі мерітократії” [12].

У контексті аналізу сутності мерітократії доцільно звернути увагу і на концепцію Ф. Гонт’є, в межах якої він обґрунтував припущення в її декларативності, наразі якщо вона не буде підкріплена дотриманням відповідних етичних стандартів. У цьому стосунку йдеться про те, що мерітократія, “будучи більш справедливою і ефективною, ніж багато

інших її альтернатив, не позбавлена певної моральної дилеми: при мерітократії більші винагороди отримують ті, кого удача наділа хорошим здоров'ям і генетичним даруванням, сімейною підтримкою, заохоченням та доходом, гарною освітою та можливостями кар'єрного росту, саме тому єдиний шлях для мерітократії пройти етичний тест, бути дійсно справедливою, це якщо успішні у всіх перерахованих вище аспектах люди будуть спроможні нести саму велику відповідальність за роботу, за поліпшення світу і вміти поділитись своїми успіхами з іншими людьми". Це свідчить про те, що розум, інтелект і талант відокремлено від дотримання певних етичних стандартів не можуть виступати визначальними критерієм утвердження "справедливої" мерітократії. На думку вченого, талановита й обдарована людина, але позбавлена моральних принципів, "наближаючись до вершини своєї кар'єри завдяки системі мерітократії, неминуче стане її могіканом, бо відсутність етичної складової не буде змушувати її застосовувати принципи мерітократії по відношенню до власних підлеглих в результаті чого неминуче виникне непотизм, клановість і корупція" [13].

У межах вітчизняної наукової традиції щодо ідентифікації категорії мерітократія особливої уваги заслуговує концепція С. Пролєєва, в межах якої показано дві протилежні інтенції освіти як структурної умови мерітократії. Зокрема, "перша вказує на те, що освіта є передумовою творчого розвитку особистості, а друга вказує на те, що освіта "виготовляє" людей для даної соціальної системи, створює з них типові для даного суспільства соціальні персонажі, позбавлені можливості реалізовувати своє покликання". Отже, можна констатувати, що мерітократія як базовий принцип та форма соціальної стратифікації враховує два основних структурних елементи освіти та освіченість, які постають у ролі "позитивних цінностей і значущих надбань особистості", і які є своєрідними "формами символічного і соціального капіталу, які сприяють успішному функціонуванню людини в межах певної соціальної системи".

Розмежовуючи поняття освіта та освіченість як структурні елементи мерітократії, С. Пролєєв доводить, що "освіта створюється та конститується як соціальна машина, що виробляє людину-необхідну-для-суспільства, необхідну не стільки з огляду на зміст людської життєдіяльності, скільки для підтвердження соціальної системи як цілого та забезпечення її успішного функціонування, вона є соціальним інструментом, через дію якого людський індивід підпорядковується вимогам соціуму і стає його частиною у вигляді типового соціального персонаж" [14]. Саме тому в освіті вчений вбачає певну загрозову амбівалентність, оскільки, "з одного боку, вона пропонує людській особі доступ до культурних надбань людства та відкриває можливості продуктивного розвитку особистості, вибудови творчого й успішного життєвого сценарію, з іншого боку, освітній процес розкладає й нищить самотню особистість, виготовляє людей для даної соціальної системи, переоформлює їх у типові для даного суспільства соціальні персонажі". Саме в цьому вчений вбачає певну небезпеку від мерітократії та мерітократизації суспільства, оскільки через освіту держава завжди "прагне аби просто відтворювати саму себе", у такий спосіб зберігаючи у непорушності усталені диспозиції суспільних відносин, набір соціальних ролей та ієрархію цінностей.

### **Висновки**

Таким чином, здійснений аналіз сутності та відповідної систематизації дослідницьких підходів до її ідентифікації, дозволив розкрити її позитивні, а також і негативні аспекти розгляду, і на підставі цього доведено, що лише оптимально облаштована мерітократична система, яка закладає принципи елітаризму та елітарності

у сфері публічного управління, здатна забезпечити поступальний розвиток сучасної держави. На підставі цього обґрунтовано думку, що методологічна й концептуальна артикуляція принципів мерітократії та їх запровадження у практику публічного управління має стати нормативною умовою формування та реалізації стратегічної політики держави та технологічних прийомів динамізації суспільства. Це передбачає запровадження принципів мерітократії у всіх без винятку сферах професійної і суспільної діяльності, що слугуватиме модернізації й демократизації діяльності інститутів, спрямованих на побудову ефективної держави. Це свідчить про те, що побудова ефективної держави стає можливою лише за умови домінування високого освітнього рівня професіоналів у системі публічного управління, а, відтак, це і є умовою її соціально-економічного розвитку й лідерства в глобальному світі. Такий контекст аналізу увиразнює доцільність детального розгляду сутності, моделей та сучасних конструкцій побудови ефективної держави, що й закладає перспективи для подальшого розроблення цієї проблематики в межах сучасної державно-управлінської науки.

### Список використаної літератури

1. Фуко М. Интеллектуалы и власть: статьи и интервью, 1970 – 1984 : в 3 ч. : Ч. 3 / пер. с фр. Б. М. Скуратова ; под общ. ред. В. П. Большакова. М. : Праксис, 2006. 311 с.
2. Фуко М. Герменевтика субъекта. Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франсе 1981 – 1982 учебном году / пер. с фр. А. Г. Погоняйло. СПб. : Наука, 2007. 677 с.
3. Saunders Peter. Social Mobility Myths. Nivitas: Institute for the Study of Civil Society. London, 2010. 489 p.
4. François Bourricaud. Les antinomies de la méritocratie. dans Etudes. [S. p. : s. n.], 1990. P. 335—345.
5. Goldthorpe J. Social Mobility and Class Structure in Modern Britain. Oxford, 2000. 478 p.
6. Рьюз М. Эволюционная этика: здоровые перспективы или окончательное одряхление? // Вопросы философии. 2009. № 8. С. 77—94.
7. Denhardt R. B., Denhardt J. V. The New Public Service: Serving Rather Than Steering // Public Administration Review. 2000. Vol. 60. P. 549—559.
8. Гоше М. Демократия проти себе самої. К. : Укр. Центр дух. к-ри, 2006. 389 с.
9. Brunet D. La notion de service public. URL : [http://www.france-jus.ru/upload/fiches\\_fr/La%20notion%20de%20service%20public.pdf](http://www.france-jus.ru/upload/fiches_fr/La%20notion%20de%20service%20public.pdf)15.
10. Тоффлер Э. Третья волна. М. : Издательство АСТ, 2010. 580 с.
11. Бжезинский З. Выбор: мировое господство или глобальное лидерство = The Choise / пер. с англ. : Е. А. Нарочницкая, Ю. Н. Кобяков. М. : Международные отношения, 2010. 262 с.
12. Brown Ch. Review of “Meritocracy and Economic Inequality” / ed. by Kenneth Arrow, Samuel, Bowles, and Steven Durlaf // Journal of Economic Literature. 2001. Vol. 39. № 1. March. P. 93—104.
13. Gonthier Frédérique. L'égalité méritocratique des chances: entre abstraction démocratique et réalisme sociologique // L'Année Sociologique. 2007. Vol. 57. P. 151—176.
14. Пролеєв С. Репресивність освіти вимушена необхідність чи владні зазіхання соціуму. URL : [http://www.vuzlib.com.ua/articles/book/16753-Represivn%D1%96st\\_ osv%D1%96ti\\_vimushen/1.html](http://www.vuzlib.com.ua/articles/book/16753-Represivn%D1%96st_ osv%D1%96ti_vimushen/1.html).

*Стаття надійшла до редакції 18.04.2018*

*Схвалена до друку редколегією 15.05.2018*

**S. Opanasenko**

**THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES  
OF THE STUDY OF MERITOCRACY  
IN THE CONTEXT OF MODERN RESEARCH APPROACHES**

**In the framework of this article the theoretical and methodological analysis of the essence of meritocracy in the context of the world humanitarian science is carried out, the main research approaches to its identification are systematized, taking into account its positive and negative aspects of consideration, its methodological alternative is revealed, it is proved that only the optimally equipped meritocratic system, laying the principles elitism and elitism in the field of public administration can ensure the progressive development of a modern state, methodological and conceptual articulation of the principles of meritocracy and their implementation in practice of public administration described categorical genesis formation meritocracy and its institutional support in the history of global public-management science.**

**Key words: meritocracy, meritocratic principles, meritocratic system, elitism, elitism, public administration, education, education, public order, new professions, professional growth, social capital, competition of states, new order, democratization, modernization, social mobility, intellect.**